

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

м. Київ

31 10 20 18 р.

№ 1183

Про затвердження Інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників

Відповідно до пункту 2 розділу II Положення про конкурсний відбір проектів підручників для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 16 березня 2018 року № 248, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26 березня 2018 року за № 359/31811, та пункту 2 розділу II Положення про конкурсний відбір проектів підручників для 5-9 та 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 05 січня 2018 року № 14, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 січня 2018 року за № 119/31571,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників, що додаються.

2. Державній науковій установі «Інститут модернізації змісту освіти» (Спірін О. М.) забезпечити оприлюднення інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників на веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

3. Управлінню з питань інформаційної політики та комунікацій (Голубова Т. А.) забезпечити оприлюднення цього наказу на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України.

4. Контроль за виконанням цього наказу залишаю за собою.

Заступник Міністра

П. К. Хобзей

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти
і науки України

3110 2018 № 1183

Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників

Розроблення підручників нового покоління – одне із пріоритетних завдань реформування загальної середньої освіти. Створення освітнього середовища, зорієнтованого на формування компетентностей, потребує принципової перебудови структури і змісту навчальної книги, наповнення її відповідними засобами організації навчальної діяльності, переорієнтації з виконання інформаційно-репродуктивної функції на діяльнісну, вмотивовану на ініціативу та самостійність учнів.

Підручник має задовольняти потреби всіх своїх користувачів: для учнів бути цікавою й ефективною навчальною книгою; для вчителів стати основою розгортання освітнього процесу, побудови власної методичної системи; для батьків бути зрозумілим порадиником у наданні допомоги своїм дітям у навчанні.

Створення підручників для закладів загальної середньої освіти нового покоління є одним із першочергових завдань реформування української національної освіти.

Згідно із Законом України «Про освіту» освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства.

Досягнення цього зумовлює необхідність створення передумов формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;

громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

культурна компетентність;

підприємливість та фінансова грамотність;

інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Концепцією Нової української школи визначено, що оновлення змісту й методик навчання учнів та перехід української школи до реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі передбачає його переорієнтацію на результат освіти в діяльнісному вимірі, зміщення акценту з накопичування знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід навчальної діяльності для розв'язання конкретних проблем. Окреслені орієнтири осучаснення освітнього процесу повинні знайти своє відображення в підручниках.

Підручник є відтворенням змісту освіти, серед провідних принципів якого: відповідність змісту загальної освіти потребам суспільства; єдність змістової і процесуальної сторін навчання; індивідуалізація і персоніфікація навчання на основі диференціації. Обов'язковими елементами змісту підручника мають бути: предметні наукові знання, способи освітньої діяльності і розвитку, досвід творчої діяльності і досвід ціннісних відносин.

Провідною вимогою до сучасного підручника є посилення його розвивального впливу на особистість учня, що здійснюється в таких напрямках: розвиток психічних процесів (уміння слухати, бачити, відчувати), формування загальнонавчальних умінь і навичок (планувати навчальні дії, працювати з підручником, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, міркувати, перевіряти роботу тощо), розвиток творчих здібностей. Спрямованість підручника на розвиток критичності мислення, у тому числі уміння аналізувати інформацію, формулювати самостійні судження, логічні умовиводи, проводити рефлексію, самооцінку, посилить його потенціал щодо формування ключових компетентностей в учнів.

За умов впровадження в освітній процес компетентнісного й особистісно орієнтованого підходів підручник як модель процесу навчання має відображати методичну систему діяльності учителя (викладання), систему діяльності учня (учіння) та зміст виучуваного (навчальний матеріал). Він має забезпечувати не лише вироблення в учнів знань (когнітивний компонент) та відповідних умінь (операційний), а й формувати систему цінностей (аксіологічний), що в цілому має стати основою набуття учнями життєво важливих компетентностей. З цією метою у підручнику має зрости частка практико орієнтованих завдань, що передбачають застосування навчального матеріалу у наближених до життєвих ситуаціях.

У цілому, підручник має повноцінно реалізувати мотиваційну, інформаційну, діяльнісну, розвивальну, виховну, коригуючу (закріплення та

самоконтролю) функції. Інноваційності підручникам нового покоління надасть наповнення їх змісту та методичного забезпечення управлінською функцією, яка сприятиме розвитку пізнавальної самостійності, ключових і предметних компетентностей, розвитку критичного мислення. Не менш важливою є реалізація в підручниках дослідницької функції, яка спонукає учня до самостійного пошуку та відкриття наукових понять (відповідно до програми) для вирішення повсякденних проблем.

Науково-методичні вимоги

Науково-методичні вимоги до підручників стосуються змісту та структури підручника, а також методичних прийомів та засобів формування компетентностей в учнів.

Відповідність змісту підручника Державному стандарту початкової освіти/Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти; очікуваним результатам, визначеним Типовою освітньою/навчальною програмою .

Підручник — основне навчальне видання із повним та систематизованим викладом навчального матеріалу предмета вивчення, що цілком відповідає офіційно затвердженій певній типовій освітній/навчальній програмі.

Системність, логічність та послідовність викладу навчальної інформації .

Структурування підручника як однопредметного, так й інтегрованого, є важливим чинником забезпечення його якості. Розподіл змісту за розділами, параграфами, пунктами тощо має бути дидактично виправданим. Необхідно дотримуватись послідовного і логічного розташування розділів, обсяги яких повинні бути сумірними.

Доцільно угруповувати програмовий матеріал у розділах тематично, залежно від обсягу поєднувати одну або декілька близьких за змістом тем. Кожен розділ має містити систему різних видів діяльності, характерними ознаками якої є дидактично доцільне чергування цих видів діяльності, їх спрямованість на гармонійний розвиток різних умінь та навичок (пізнавальних, практичних, життєвих тощо) та методична вираженість інструкцій, вказівок щодо виконання завдань .

Підручник має відповідати такій структурі:

- передмова;
- основний текст;
- додатковий текст, у тому числі матеріали для задоволення пізнавальних потреб учнів (за необхідності, але не більше 2 %); словник (за необхідності та у підручниках з української мови для здобувачів загальної середньої освіти, які навчаються мовами національних меншин, де його наявність є обов'язковою);
- апарат орієнтування підручником (зміст і умовні позначення тощо);

Передмова містить мотиваційне звернення до учня, яке має бути чітким, лаконічним.

Основний текст підручника – це дидактично та методично сформований, структурований і систематизований автором навчальний матеріал, виклад якого повинен відзначатися чіткою та логічною послідовністю, об'єктивністю і науковістю, україноцентричністю, дитиноцентричністю, культурною різноманітністю контенту, враховувати вікові психологічні особливості учнів. Структурування навчального матеріалу підручника, подання термінів, прийоми введення до тексту нових понять, використання засобів наочності повинні бути спрямовані на передачу учням певної інформації, навчання їх самостійному користуванню книгою, розвиток інтересу до предмета вивчення. Звертаємо увагу на те, що у підручниках з української мови може бути використаний лише оригінальний (авторський) текст українською мовою. Щоб привернути увагу читача до правил, фраз або окремих слів, літер, знаків в основному тексті використовують шрифтові виокремлення.

Важливим елементом змістового наповнення підручника є *ілюстрації*. До них належать малюнки, фото, карти, схеми, графіки, діаграми та інші зорові зображення. Вибір виду ілюстрацій залежить від мети, яку ставить перед собою автор. Ілюстрації мають пояснювати, доповнювати вербальну інформацію або бути самостійною дидактичною одиницею. Вони повинні уточнювати, пояснювати матеріал основного тексту. Вигляд ілюстрацій, схем, карт, креслень має відповідати ступеню підготовленості учнів до їх сприйняття, сучасним реаліям життя учнів, відображати рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Неприпустимо використовувати ілюстрації, що несуть застарілі образи або спрямовані тільки на зображення одного типу сучасної культури (сільської наприклад, при нехтуванні реалій міської сучасної культури). Ілюстративний ряд підручника повинен бути цілісним, художньо-виразним та сприяти естетичному розвитку учнів. Однотипні види наочності у підручнику мають бути виконані однією технікою та зразком.

Додатковим текстом у підручнику виокремлюються обов'язкові та додаткові завдання; питання, таблиці, примітки, питання для самоконтролю; посилання на додаткові ресурси (інтернет, літературні джерела тощо); перелік використаних (рекомендованих) джерел (за необхідності); додатки. Рубрики додаткового тексту визначаються з урахуванням вікових особливостей цільової аудиторії, включаються за необхідності.

Питання та завдання (для самоперевірки та контролю досягнення очікуваних результатів) у підручнику мають бути сформульовані чітко і зрозуміло для учня. Кожний новий тип завдання повинен мати зразок виконання (це бажано і для решти завдань). Питання, що передбачають лише один варіант відповіді, мають бути сформульовані однозначно. Це забезпечить найефективніше опрацювання учнем навчального матеріалу у процесі

самостійної роботи. Методично грамотно поставлені запитання і завдання є запорукою того, що процес засвоєння знань у ході самостійної роботи з підручником приведе до їх практичного застосування.

Для активізації самостійної роботи учнів завдання і приклади у книзі повинні бути практично орієнтованими, наближеними до реальних життєвих ситуацій, розвивати особистісні якості учнів, креативність, критичне мислення, здатність до генерування та вільного висловлювання своїх думок, базові навички, необхідні в житті (вміння розпоряджатися своїм часом, коштами тощо). У ході виконання завдань бажано передбачати використання довідкової літератури.

При використанні цитат у навчальній книзі мають бути наведені джерела, звідки запозичений фактичний матеріал, що поданий у відповідних посиланнях та у бібліографічному списку. У підручнику необхідно використовувати лише дані, дозволені для вільного опублікування у навчальній літературі.

Додатки є важливим засобом збагачення змісту підручника. У вигляді додатків доцільно давати різні матеріали, що доповнюють або ілюструють основний текст. Вони можуть містити довідково-інформаційні дані для розв'язання контрольних завдань і прикладів (таблиці, схеми тощо). Додатки за своїм характером та змістом повинні стосуватися всієї книги в цілому або її частин, а не окремих питань.

Не допускається включати до підручника додатки, матеріал яких не має безпосереднього відношення до програмових тем. Наявність такого матеріалу означає, що зміст підручника не відповідає типовій освітній/навчальній програмі.

Додатки можуть містити матеріал для задоволення пізнавальних інтересів та освітніх потреб учнів, який за своїм змістом не виходить за межі навчальної програми. Обсяг такого матеріалу не може перевищувати двох відсотків від загального обсягу підручника.

До апарату орієнтування підручником належить зміст (перелік розділів/тем у книзі) та умовні позначення.

Зміст – це складник дидактичної підсистеми книги, де наводиться перелік рубрик тексту із зазначенням номерів сторінок їхнього розміщення. Зміст підручника має бути зрозумілим і чітким. У ньому повинен лаконічно і точно відображатись розподіл матеріалу підручника. Скорочення назв рубрик у змісті або подання їх в іншій редакції порівняно з назвами у тексті не допускається. Розміщення змісту може бути як на початку книги, так і наприкінці.

Умовні позначення в підручниках є позатекстовим компонентом апарату організації засвоєння змісту. Вони забезпечують передумови для активної пізнавальної діяльності учнів, слугують наочною опорою мислення, сприяють урізноманітненню способів опрацювання значущих елементів інформації, вироблення в учнів уміння працювати з підручником. Водночас знаково-символічні засоби зорової орієнтації спрямовують вчителя на методичні засоби

організації освітнього процесу. Умовні позначення мають бути лаконічними, зрозумілими з погляду очікувань щодо конкретного застосування та легкості їх розшифрування учнями. Їх використовують з метою уникнення дублювання інструкцій, приписів, вказівок у структурі підручника, заощадження навчального часу з погляду пошуку потрібної інформації. Відповідно, умовні позначення повинні добре розрізнятися візуально, чітко узгоджуватися зі змістом позначених ними завдань, використовуватись в усіх типових випадках, що мають місце в підручнику, бути відповідними до принципів сучасного дизайну.

Науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології

Змістове наповнення підручника має відповідати сучасним науковим концепціям, що реалізується через точний і зрозумілий виклад наукових понять відповідно до конкретної вікової категорії учнів. Автори, формуючи зміст підручника, повинні конструювати понятійно-термінологічний апарат, дотримуючись вимоги однозначності термінів (кожному терміну має відповідати тільки одне значення). Якщо неможливо досягти однозначності термінів, то потрібно дотримуватися максимально можливої точності у визначенні їх можливих значень і смислового навантаження, посилаючись на сучасні фахові джерела інформації (академічні словники, офіційну нормативну базу тощо).

Науковий зміст підручника не повинен бути занадто деталізованим, теоретично сухо викладеним. Необхідно спрямовувати змістове наповнення на сучасні універсальні, доказові принципи науки та їхню практичну доцільність у формування предметних та ключових компетентностей.

Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника

Філософія Нової української школи вносить зміни в основне функціональне призначення підручників, які мають бути спрямовані на реалізацію завдань компетентнісного навчання. З цією метою підручник має забезпечувати активну взаємодію усіх учасників освітнього процесу; сприяти формуванню функціональної грамотності, розвитку комунікаційних умінь, ініціативності учнів у вирішенні повсякденних проблем, їх соціалізації тощо. Особливо ця вимога має простежуватись в оновленні змістового наповнення і методичного апарату підручників з української мови як для закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання, так і для класів (груп) з навчанням мовами національних меншин.

Передбачається, що такі можливості забезпечуються передусім доступністю змістового наповнення підручника для повного розуміння учнями його сутності, а також наявністю в ньому достатніх засобів для здійснення ефективної самостійної роботи, наприклад, аудіовізуальних матеріалів. Працюючи з підручником самостійно, учень повинен мати можливість

використовувати різноманітні рубрики, які допомагають орієнтуватися у змісті і задають послідовність та види навчальної діяльності; застосувати алгоритмічні приписи щодо виконання певних операцій і дій, пам'яток, інструкцій; розглядати достатню кількість зразків виконання завдань різних типів, завдань для самоконтролю рівня досягнутих учнями навчальних результатів.

Також у підручнику повинні бути наявні різноманітні вправи і завдання, які дадуть можливість вчителю застосовувати широкий діапазон методів і технологій навчання.

Важливу роль у реалізації компетентнісного навчання мають відіграти навчальні завдання, спрямовані на пояснення фактів, процесів, явищ, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, відкриття нових знань або способів дій, розв'язання проблем практичного характеру тощо. Корисно, щоб такі завдання будувалися на матеріалі не лише одного навчального предмета, а були комплексними, передбачали залучення знань з інших предметів.

Необхідно враховувати, що методично правильно поставлені запитання й сформульовані завдання є запорукою того, що процес засвоєння знань у ході самостійної роботи з книгою спонукатиме до їх практичного застосування.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає діяльнісне навчання, що забезпечується через достатню кількість інформації для розв'язання запропонованих ситуацій; пропонування учням самостійно вибирати вид діяльності; наявність вказівок, що дають можливість учню зберігати самостійність у виконанні; методів розв'язання типових ситуацій; інструкцій, що допоможуть учню набути навичок в організації роботи (формулювання розв'язання, відповіді, аргументації чи пояснення тощо); наявність навчальних ситуацій та практичних робіт (які не обмежуються лише спостереженнями), зокрема, наявність таких ситуацій, які залишають простір для ініціативи вчителю; наявність творчих завдань у доцільній кількості; створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку тих якостей, які передбачено програмою.

Під час навчання учні повинні виконувати розумові дії різних рівнів відповідно до когнітивних процесів в ієрархічній послідовності від простого до складного: запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, оцінювання і творення. Вивчення будь-якої теми у підручнику повинно закінчуватися вправами найвищого рівня, тобто рівнем створення, на якому учні виконують життєво зорієнтовані або контекстні творчі завдання. Тому і завдання повинні бути запропоновані учням саме у такій послідовності.

Розкриття у підручнику його можливостей щодо формування предметних і ключових компетентностей реалізує й *мотиваційну функцію навчальної книги*.

Реалізація ціннісного компонента у змісті підручника

Відповідно до Концепції Нової української школи новий підручник повинен сприяти формуванню системи цінностей, розвитку толерантності, співчуття, справедливості, чесності тощо. Українознавчий компонент навчальної книги необхідно спрямувати на виховання любові до рідного краю та свого народу, пошани до наших історичних діячів та зацікавленості й підтримки народних традицій. Можливості навчального змісту й методичного апарату слід спрямувати для позитивного впливу на формування мотиваційної сфери (визначення потреб, мотивів, намірів, цілей, прагнень); соціальних цінностей (почуття патріотизму, національної самосвідомості); особистісних цінностей (гуманність, працелюбність, чесність, правдивість тощо); соціальної поведінки; громадянської позиції, інших моральних якостей особистості, її поглядів, переконань, життєвих пріоритетів.

Українознавче наповнення змісту підручників

Характерною ознакою сучасного підручника є його українознавчий компонент. Він містить науково обґрунтовану інформацію про факти, події, явища тощо щодо виховання в учнів національної свідомості й гідності, виховання громадянина Української держави. Використання зразків українського фольклору, мистецтва, прикладів традиційної української культури (традиції українського народу, побут тощо) звернення до особливостей тваринного та рослинного світу рідного краю тощо має бути виваженим, дидактично доцільним, системним.

Доступність і зрозумілість текстів підручника, відповідність їх нормам літературної мови

Мова підручника повинна бути науково виваженою, точною, простою, живою і зрозумілою для учнів, відповідати нормам української літературної мови або нормам іноземної літературної мови, у тому числі орфографічним, пунктуаційним, стилістичним, граматичним. Цього досягають чіткістю побудови тексту, очевидністю логічних зв'язків між його частинами, доступністю лексичного наповнення, у тому числі уживання термінів.

Тексти підручника мають бути подані в науково-навчальному підстилі наукового стилю, містити не лише інформаційний, але й емоційно-ціннісний компоненти змісту (з урахуванням специфіки предмету), мотивувати учнів до читання. У підручнику має подаватися достовірна інформація з достовірних джерел. Важливим аспектом є діалогізація освітнього процесу на всіх етапах уроку, що здійснюється засобами комплексних вправ і завдань до текстів, спонуканням учнів до роздумів; практикування на кожному уроці різних видів бесіди; заохочення учнів до постановки запитань одне одному.

Мова підручника має слугувати зразком для мови учня.

Забезпечення диференційованого підходу до навчання, індивідуалізації освітнього процесу

Підручник має забезпечувати диференціацію навчання як можливості множинності та варіативності індивідуальних і колективних шляхів до суспільно погоджених цілей загальної освіти; індивідуалізацію освітнього процесу та підвищення його продуктивності (завдання для нечисленних груп учнів, індивідуальні навчальні проекти, дослідні завдання тощо)

Підручник має містити достатній матеріал для здійснення диференційованого вивчення навчального предмета, ефективної організації навчальної діяльності учнів з різними здібностями і навчальними можливостями.

Критерії оцінювання електронних версій проектів підручників для закладів загальної середньої освіти (науково-методична експертиза) наведено в додатку 1 до Інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників.

Психолого-педагогічні вимоги

Психолого-педагогічні вимоги до підручника стосуються відповідності обсягу, змісту, структури підручника віковим психологічним особливостям учнів (сприймання, пам'ять, мислення, мотивація), рівня реалізації дидактичного принципу доступності, розвивальних можливостей змісту і структури підручника тощо.

Відповідність змісту підручника віковим і психофізіологічним особливостям та пізнавальним потребам учнів

Доступність змістового наповнення підручника в контексті психолого-педагогічних вимог означає його відповідність рівню психологічного розвитку учнів, їхній попередній освітній підготовці й життєвому досвіду; відповідність складності й обсягу матеріалу можливостям засвоєння його учнями на належному рівні й за встановлений час; уникнення надлишкової інформації; дидактичну доцільність і обґрунтованість уведення на одному уроці декількох нових понять для засвоєння; відповідність ступеня абстрактності викладу матеріалу віковим психологічним особливостям учнів; доцільність використання аналогії для пояснення складних процесів, наявність прикладів для пояснення абстрактних понять, достатність і вичерпність наведених пояснень, вказівок тощо; доцільність обраних конструкцій речень для розуміння тексту та кількість використаних слів у реченні; вичерпність пояснень, наявність достатньої кількості прикладів, ілюстрацій, чіткість і зрозумілість мови підручника; відповідність ілюстрацій психолого-педагогічним особливостям учнів тієї вікової групи, для якої призначений підручник. Рівень доступності має бути таким, щоб учні могли успішно користуватися підручником для самостійного навчання.

Цілісність реалізації принципу доступності змістового наповнення підручника забезпечується дотриманням психолого-педагогічних і науково-методичних вимог у комплексі.

Розвиток мотивації до пізнавальної діяльності у класі і поза ним

Підручник забезпечуватиме розвиток позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб та зацікавлень учнів за умови подання навчального матеріалу на посильному рівні складнощів; наявності новизни для учня у змісті навчання; оптимальної системи тренувальних, творчих, пізнавальних та інших завдань; практичної спрямованості матеріалу, можливості його застосування в житті; створення можливостей для учнів виявляти самостійність та ініціативність.

Зміст і структура підручника мають відображати основні етапи процесу навчання (від засвоєння навчального матеріалу до його застосування на практиці). Вимога реалізується шляхом включення до підручника завдань на розвиток розумових дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, узагальнення і систематизацію; у тому числі виділення істотних ознак і властивостей, головного і другорядного, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; обґрунтування висновків тощо), завдань на розвиток самостійного критичного, дивергентного мислення. З метою формування суб'єктності учня в освітньому процесі чільне місце у підручнику повинні займати завдання на взаємо- і самооцінювання. Ефективність зазначених завдань забезпечується дотриманням певної послідовності розташування у підручнику системи завдань: від пробних (попереджувальних, супроводжуваних), тренувальних (за зразком, за інструкцією, за завданням) до творчих.

Важливим завданням підручника є розвиток емоційного інтелекту – групи здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій та емоцій оточення. З метою активізації емоційної сфери учня підручник має включати вправи, спрямовані на усвідомлення власних емоцій, уміння управляти ними. Навчальна інформація з метою розвитку емоційного інтелекту може подаватися у змодельованих різних комунікативних ситуаціях, з урахуванням вікових психологічних особливостей учнів.

Критерії оцінювання електронних версій проектів підручників для закладів загальної середньої освіти (психолого-педагогічна експертиза) наведено в додатку 2 до Інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників.

Інтегровані підручники

Стратегічно новим спрямуванням у процесі оновлення змісту й методик навчання учнів стають інтегровані підручники.

Підручник як носій змісту освіти, як модель процесу навчання, а для учнів ще й самовчитель – разом з іншими компонентами навчально-методичного

комплексу за певних умов може реалізувати ідеї інтегративного підходу в освіті – ключового спрямування її модернізації.

В умовах інтеграції зміст освіти може бути представлений як цілісна система елементів, пов'язаних між собою в цільовому, змістовому, процесуальному і результативно-прогностичному аспектах. Відповідно розгортання змісту освіти може здійснюватися у різних видах інтеграції: тематичній, процесуальній; у межах однієї галузі; міжгалузевій, а також в межах інтегрованих занять, інтегрованих уроків, навчальних проектів. Застосування різних видів інтеграції, а саме: 1) повна інтеграція змісту різних навчальних предметів; 2) інтегрування навчального матеріалу з різних предметів з метою вивчення важливих наскрізних тем; 3) інтеграція видів навчальної діяльності учнів, що підпорядковані одній темі, – відкриває можливість створення варіативних підручників. Використовуючи варіативність структурування змісту інтегрованого підручника, доцільно дотримуватися такого орієнтовного алгоритму його створення: визначення цілей навчання; створення картки понять з тих предметів, які інтегруються (асоціативної павутинки з галузей, які допоможуть досягти цілей); структурування програми за темами; вибір діяльності учнів, яка забезпечить інтегроване навчання; розроблення показників досягнення поставлених цілей щодо очікуваних результатів, які матимуть інтегрований вираз.

Інтегрований підручник, як і кожне видання такого роду, є носієм змісту і має повною мірою відображати завдання, зміст та очікувані результати з кожної освітньої галузі, що входить до складу інтегрованого предмета. Таким чином, у підручнику може бути розгорнуто не лише матеріал, який підлягає засвоєнню відповідно до державних вимог кожної освітньої галузі, але й розкриті дидактично опрацьовані засоби (методи, форми, прийоми) досягнень освітніх результатів.

Провідні функції інтегрованого підручника мають реалізовуватися комплексно, з урахуванням цілей освітніх галузей, взаємопов'язаних і взаємопроникних властивостей кожної з їхніх функцій.

Зміст інтегрованого підручника має відображати такі компоненти: способи пізнавальної та практичної діяльності (для прикладу: встановлення зв'язків між конкретними вчинками і ставленням людей; володіння прийомами планування робочого часу; тренування уваги, зосередженості та ін.); оцінні знання, знання про норми ставлення до явищ життя. Цей вид знань набуває першорядного значення і реалізується у таких вимогах: учень розпізнає вчинки за певними критеріями; аргументує їх переваги; види знань, специфічних для складових освітніх галузей у їх взаємозв'язку.

У процесі конкретизації змісту тем інтегрованого підручника в системі завдань важливо передбачити: включення учня в активну пізнавальну діяльність, оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо; застосування практичних методів навчання, що в освітньому процесі

створюють умови, за яких дитина виступає суб'єктом соціальної практики; використання набутих учнями знань про способи громадянської, історичної, соціальної та здоров'язбережувальної, природоохоронної, активності у знайомих, змінених, нових педагогічних ситуаціях, що впливатиме на розвиток досвіду індивідуальної творчої діяльності; створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, тих якостей, які передбачено програмою.

Інтегрований підручник як якісно нова навчальна книга повинен відповідати загальним вимогам до навчально-методичного забезпечення та реалізувати притаманні лише йому особливості та вимоги до змісту та його структурування.

Українська мова як державна

Сучасні тенденції щодо розвитку мовної політики в державі зумовлюють особливий статус підручників з української мови для закладів загальної середньої освіти усіх типів.

Соціокультурний потенціал підручників з української мови повинен забезпечувати формування духовно-емоційного світу учнів, їхнього світогляду, моральних цінностей, громадянських якостей, розуміння важливості українського слова. Доцільно використовувати матеріали, які знайомитимуть з побутом, культурою, реаліями, ціннісними орієнтирами людей, для яких ці мови є рідними.

Вимогою до підручника з української мови для початкових класів з навчанням мовами національних меншин є його доповнення аудіосупроводом.

Відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти навчальна книга для класів (груп) з навчанням мовами національних меншин повинна структуруватися з урахуванням принципу білінгвальності. Доцільним є включення до змісту кожної теми двомовних словників, у яких подаються поняття, терміни, що вводяться в активне мовлення учня.

Антидискримінаційні вимоги

Антидискримінаційні вимоги до підручників спрямовані на запобігання в їх текстовому (конкретних завданнях, вправах, коментарях, примітках, звертаннях тощо) та ілюстративному компонентах дискримінаційних (у т.ч. стереотипних) положень (зображень) за ознаками: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного

та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками¹ (далі – визначені ознаки).

Підручник відповідає антидискримінаційним вимогам, якщо:

1. Наявна пропорційна представленість осіб за максимально можливою кількістю визначених ознак – максимально різноманітних персонажів/дійових осіб різного віку, статі, місця проживання тощо.

Коректною вважається представленість якомога ширшого діапазону персонажів/дійових осіб: чоловіків/жінок, людей з різним місцем проживання, людей різних віросповідань і т. д.

2. Спостерігається представлення персонажів/дійових осіб переважно у нестереотипних соціальних ролях.

Образи мають бути різноманітними, персонажі/дійові особи повинні залучатися до найрізноманітніших форм та видів діяльності, своєю поведінкою відтворювати різні життєві сценарії. Наприклад, домашнім господарством на сторінках підручника займаються і жінки, і чоловіки, так само паритетно вони можуть обіймати різні посади.

3. Відсутня сегрегація і поляризація за визначеними ознаками.

Люди, яким притаманні визначені ознаки, на сторінках підручників (особливо в межах тих самих розворотів) представлені у спільній діяльності, не протиставляються одні одним.

4. Зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей здійснюється через різні образи.

Коректними вважаються такі способи зображення:

а) *поруч* в одному сегменті тексту чи на тому самому розвороті використовуються різні образи за різними визначеними ознаками (цей варіант є бажанішим);

б) різні образи за різними визначеними ознаками можуть використовуватися і окремо один від одного, але їх загальна кількість у тому самому підручнику має бути відносно паритетною.

5. Використовується недискримінаційна мова, тобто формулювання, позбавлені андроцентризму, сексизмів і будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів.

Коректними вважаються звертання у формі:

- збірних іменників (наприклад, учнівство);
- описових конструкцій (учнівська аудиторія);
- за можливості – паралельні форми маскулінитивів і фемінитивів (наприклад, учні й учениці).

¹ Перелік наведений відповідно до ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Обов'язковим є використання авторами/-ками підручників термінології яка відповідає не лише законодавству, але й вимогам, що висувуються групами людей, які об'єднані певними ознаками.

Важливою складовою відповідності підручника антидискримінаційним вимогам є наявність завдань, вправ, коментарів, ілюстрацій, спрямованих на формування:

- полікультурної спрямованості (толерантного ставлення до представників/-ць різних народів, національних та етнічних груп, культур, традицій і вірувань, здатності до міжнаціонального і міжконфесійного діалогу);
- формування вміння виявляти і поважати різні точки зору;
- формувати розуміння потреб та можливостей інших людей.

Підручник також не може містити інформацію, що спотворює зміст прав людини чи дає хибне уявлення про них.

Дизайнерські вимоги

Дизайнерські вимоги до підручників стосуються художнього оформлення верстки, якості ілюстративного матеріалу тощо.

Художнє оформлення підручника полягає в раціональній, логічно чіткій і образно виразній архітектоніці книги. Воно має забезпечувати внутрішню єдність видання як художньо-поліграфічного твору мистецтва, гармонійне сприйняття зорових образів разом з друкованим словом. Художня композиція видання має реалізуватись сучасними поліграфічними засобами. Під час художнього оформлення підручника важливо враховувати особливості сприйняття інформації учнями певного віку.

Одним із інструментів художнього оформлення книги є ілюстративний матеріал. Ілюстрування змісту навчального матеріалу повинно мати дидактично обґрунтований зв'язок наочних зображень із текстом та іншими структурними компонентами підручника; реалізувати інформативність наочного зображення, яка полягає в тому, що ілюстративний матеріал має не тільки забезпечувати образне сприйняття інформації, усної чи представленої в тексті, але й містити додаткові відомості. Дидактична доцільність ілюстрацій забезпечується наявністю і коректністю завдань, спрямованих на роботу учнів з ілюстративним матеріалом. Ілюстрації повинні нести художньо-естетичну цінність, бути відповідними за художніми образами змісту підручника та реаліям життя. У підручнику не розміщують сюжетів, що ілюструють насильство чи провокують до нього.

У підручнику не повинно бути зайвих ілюстрацій, не пов'язаних із змістом основного та додаткового текстів. Декоративні зображальні елементи на берегах, малюнки у колонтитулах і колонцифрах не повинні ускладнювати сприйняття вербальної інформації.

Ілюстрації мають бути якісні, зрозумілі й доцільні, зі збалансованою кольоровою гамою, достатньо контрастні. Необхідно враховувати доречність вибору кольорів (дотримання умовних позначень кольорами, витримування від початку до кінця підручника умовні позначення кольорами), передбачати якість кольоровідповідності під час друку.

У підручнику можуть бути представлені ілюстрації/фотографії, пов'язаних з оточенням учня; ілюстрацій (фотографій), що відображають наукові моделі дійсності (схеми), графіки, діаграми тощо. Однотипні ілюстрації у підручнику мають бути виконані в єдиному стилі. Репродукції картин (або авторські твори – фотографії, ілюстрації тощо) мають бути підписані на сторінках основного тексту або винесені на окрему сторінку навчального видання із посиланням на конкретну сторінку підручника. Під час структурування сторінок слід уникати розривання тексту ілюстраціями.

Зміст ілюстративного наповнення та його кількість необхідно добирати з урахуванням вимог типової освітньої/навчальної програми та вікових можливостей учнів. Важливо, щоб ілюстрації реалізовували виховну функцію (зокрема щодо формування естетичних, етичних норм).

До ілюстративного оздоблення підручника належать умовні позначення, що мають бути лаконічними, зрозумілими, і вживатися по всьому тексту.

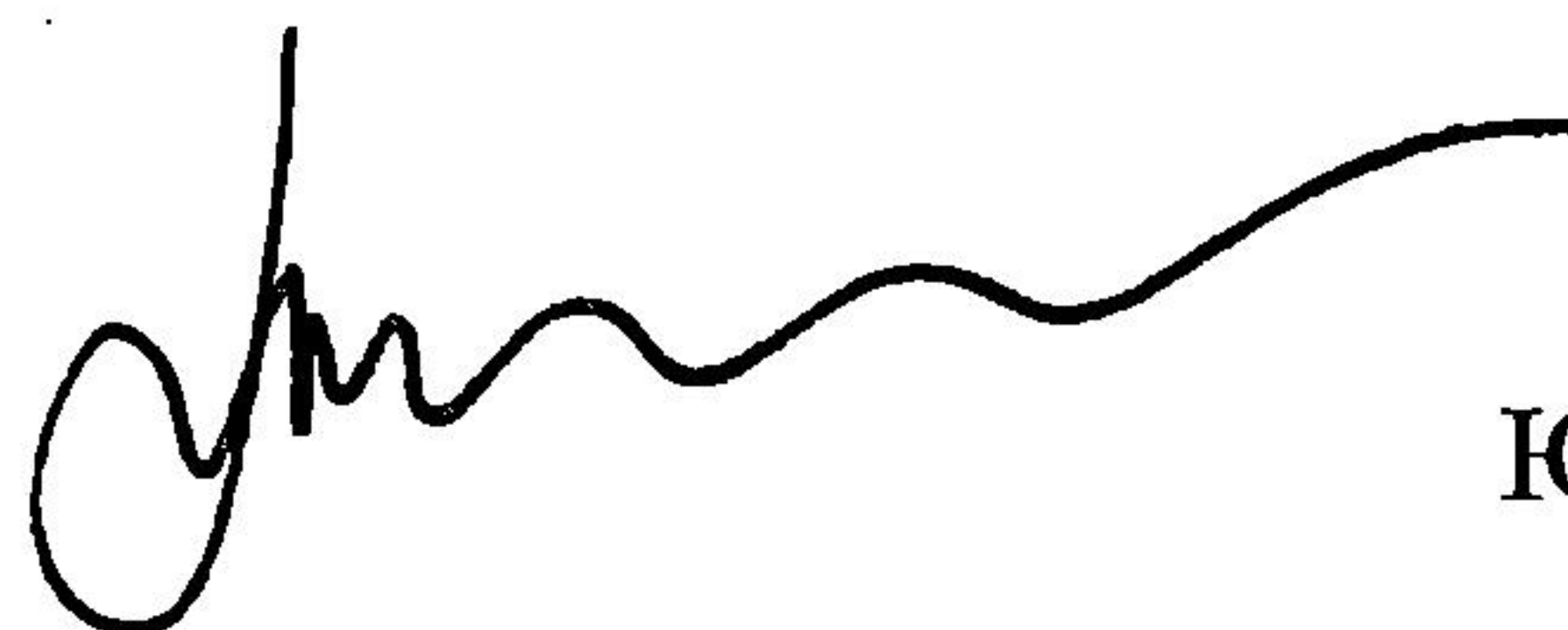
Ілюстративна концепція дитячого видання повинна бути добре продуманою, креативною. Книжкова ілюстрація розвиває художній смак, фантазію, відчуття кольору, форми, гармонії, ритму, пропорції. Малюнки у сучасній книзі для дитини повинні носити новаторський, нешаблонний характер, аби захопити школяра й певний час тримати його увагу.

Санітарно-гігієнічні вимоги до підручника

Санітарно-гігієнічні вимоги до підручника визначаються Державними санітарними нормами і правилами «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей», затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2007 року № 13, зареєстрованими у Міністерстві юстиції України 30 січня 2007 року за № 77/13344.

Чинна нормативна база, що регламентує оформлення навчальних видань, покликана створити максимально комфортні умови для читання та запам'ятовування інформації. Оформлюючи цю категорію видань, видавцям не можна нехтувати вказівки стандартів, оскільки книжкове видання, особливо для найменшої вікової категорії читачів, не повинно становити загрози здоров'ю.

Директор департаменту загальної
середньої та дошкільної освіти

Ю. Г. Кононенко

Додаток 1
до Інструктивно-методичних матеріалів
для проведення експертами експертиз
електронних версій проектів підручників

**Критерії оцінювання
електронних версій проектів підручників для закладів загальної середньої
освіти (науково-методична експертиза)**

№	Параметри оцінювання	Кількість балів
1.	Відповідність змісту підручника Державному стандарту початкової освіти/Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти	0 – 3
2.	Відповідність змісту підручника очікуваним результатам, визначеним Типовою освітньою/навчальною програмою	0 – 3
3.	Системність, логічність та послідовність викладу навчальної інформації	0 – 3
4.	Оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів	0 – 4
5.	Наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником	0 – 1
6.	Науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології	0 – 4
7.	Відповідність розкриття основних наукових положень віковим особливостям учнів	0 – 4
8.	Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника	0 – 4
9.	Упровадження наскрізних змістових ліній «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність» (за наявності їх у навчальній програмі)	0 – 4
10.	Можливості підручника для здійснення учнями самостійної освітньої діяльності, формування вміння вчитися впродовж життя	0 – 4
11.	Наявність різноманітних вправ і завдань, розроблених з урахуванням засад педагогіки партнерства, що передбачає: співпрацю, співтворчість між учнями та вчителями; критичне осмислення ситуації; ситуації та питання для навчального діалогу; ситуації вибору і відповідальності; творче застосування набутих умінь тощо	0 – 4

12.	Наявність завдань, пов'язаних з реальними життєвими потребами	0 – 4
13.	Реалізація ціннісного компонента у змісті підручника	0 – 3
14.	Мотивація навчальної діяльності учнів, розвиток інтересу до пізнання світу засобами підручника	0 – 3
15.	Українознавче наповнення змісту підручника	0 – 3
16.	Доступність і зрозумілість текстів підручника, відповідність їх нормам літературної мови	0 – 3
17.	Забезпечення диференційованого підходу до навчання, індивідуалізації освітнього процесу	0 – 4
18.	Реалізація інтегрованого підходу та міжпредметних зв'язків у змісті підручника	0 – 4
19.	Відповідність змістового наповнення підручника віковим особливостям учнів	0 – 3
20.	Дотримання наступності щодо раніше вивченого навчального матеріалу	0 – 3
21.	Доречність, сучасність та логічне розміщення ілюстративного матеріалу як самостійного або додаткового джерела інформації	0 – 3
22.	Доречність, сучасність оформлення обкладинки підручника	0 – 2
23.	Відповідність змісту аудіосупроводу змісту підручника (для підручників з іноземних мов та української мови для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин)	0 – 3
24.	Наявність фактичних помилок	-4 – 0

Додаток 2
до Інструктивно-методичних матеріалів
для проведення експертами експертиз
електронних версій проектів підручників

**Критерії оцінювання
електронних версій проектів підручників для закладів загальної середньої
освіти (психолого-педагогічна експертиза)**

№	Параметри оцінювання	Кількість балів
1.	Відповідність змісту підручника психофізіологічним особливостям та пізнавальним потребам учнів	0 – 3
2.	Урахування у змісті підручника суб'єктного досвіду учнів	0 – 1
3.	Розвиток мотивації до пізнавальної діяльності у класі і поза ним	0 – 2
4.	Наявність завдань проблемно-пошукового характеру на розвиток мислення (критичного, творчого тощо)	0 – 4
5.	Наявність завдань, що сприяють гармонізації емоційної сфери учнів, розвитку емоційного інтелекту	0 – 2
6.	Наявність завдань з елементами рефлексії, самооцінювання, взаємооцінювання	0 – 3
7.	Забезпечення в учнів відчуття досягнення успіху	0 – 3